

- ⁶ Волков В.И. Мюнхенский стговор и Балканские страны.-М.,1978.-С.65.
- ⁷ Там само.-С.246.
- ⁸ СССР в борьбе за мир накануне второй мировой войны (сентябрь 1938 г. - август 1939 г.): Документы и материалы.-М.,1971.-С.232.
- ⁹ Известия.-1938.-27 нояб.
- ¹⁰ СССР в борьбе за мир накануне второй мировой войны...-С.96.
- ¹¹ Там само.-С.163.
- ¹² Йдеться про міністра іноземних справ Польщі.-Там само.-С.234.
- ¹³ Нюрнбергский процесс.-Т.3.-М.,1989.-С.73.
- ¹⁴ СССР в борьбе за мир...-С.134.
- ¹⁵ В листі Литвінова від 19.02.1939 р. йдеться про можливість вторгнення Польщі в Україну. Див.: Косик В. Вказ. праця.-С.474.
- ¹⁶ XVIII съезд ВКП(б): Стенограф. отчет.-М.,1939.-С.13-14.
- ¹⁷ Косик В. Україна і Німеччина у другій світовій війні.-С.477.
- ¹⁸ Там само.-С.479.
- ¹⁹ Документы и материалы кануна второй мировой войны: 1937 - 1939 гг.-М.,1981.-Т.2.-С.46-48.
- ²⁰ СССР в борьбе за мир...-С.265.
- ²¹ Косик В. Вказ. праця.-С.484.
- ²² Нюрнбергский процесс: Право против войны и фашизма.-М.,1995.-С.9.

Д.С.ШЕЛЕСТ, М.М.ЮРЧЕНКО

**ЕТНОНАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА В УМОВАХ
ВІДРОДЖЕННЯ І РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ
ДЕМОКРАТИЧНОЇ ДЕРЖАВИ
(АНАЛІЗ ЛІТЕРАТУРИ І ДЖЕРЕЛ)**

Стан наукової розробки теми характеризується початковим етапом виходу як вітчизняної, так і зарубіжної літератури. У першій відчуваються від заідеалізованих догматичних схем, прагнення вивчити внутрішні процеси етнос і державотворчих перетворень. Слід відзначити, що серед літератури переважають праці правників, політологів, спеціалістів з проблем державного управління, істориків, соціологів. Роботи, що прямо або опосередковано відносяться до теми дослідження, можна поділити на декілька основних напрямків.

До першої групи відносяться праці концептуального плану, де здійснюються спроби теоретичного аналізу понять етнонаціонального плану, розкриття їх суті, узагальнення форм і шляхів сучасних перетворень. Першу за часом працю - "Етнонаціональний розвиток України. Терміни, визначення, персоналії"¹, з переосмисленням наукових підходів до етнонаціональних проблем, відходу від стереотипів минулого, врахуванню етнонаціонального фактора державного будівництва видали авторські колективи п'яти академічних установ Національної Академії наук України та ряду вузів. Тираж цієї книги не великий, а тому вона стала бібліографічною рідкістю і є доступною тільки для науковців. У 1996 році колектив авторів вирішив поглибити і розширити дослідження, перейшовши від етнонаціональної до етно-державознавчої сфери. У виданій ним "Малій енциклопедії етнодержавознавства" понятійно-термінологічній інструментарій використовується з метою осмислення державотворчого поступу українського народу. Через нові підходи висунута програма національного розвитку на шляху формування громадянського суспільства, реалізації Конституції України та законодавчих актів з цього питання. По суті це перше видання в Україні, країнах бывшего СРСР та світовій практиці, в якому етнонаціональні процеси розглядаються під кутом зору нового напрямку наукових досліджень - етнодержавознавства².

Вийшла серія наукових досліджень Ю.І.Римаренка, В.С.Кульчицького, І.Ф.Кураса, Л.П.Нагорної, В.Євтуха, В.Медведчука та інших, де розглядається комплекс слідуючих проблем:

- 1) сутність та значення етнонаціонального феномену в суспільному житті;
- 2) трансформація української етнонаціональної ідеї, державницько-національного інтересу;
- 3) формування "української політичної нації", економічного організму та співвідношення національної спільноти і громадянства;
- 4) зміцнення суверенітету суспільства в цілому і суверенізації особливості, зокрема³.

Особливо слід відзначити плідну роботу академіка АПН Ю.І.Римаренка, який видав ряд праць, був керівником авторських колективів і відповідальним редактором видань нового гатунку з етнодержавознавства.

Правові, політологічні, етнографічні, історичні проблеми етнодержавного розвитку розглядаються в рекомендованих міністерством освіти навчальних на наукових посібниках⁴. У них також розробляються методологічні проблеми теорії державного управління, об'єктивної обумовленості, суб'єктивної обґрунтованості і соціальної ефективності державного управління етнодержавними процесами. Дещо слабший теоретичний рівень праць історичного плану, які переважані фактичним матеріалом, роблять акцент на хронологічному викладі розвитку українського етносу, генези української державності. В той же час вони висвітлюють цікаві сторінки зародження і розвитку етносів на території України, традиції толерантності українського народу, його боротьбу за самозбереження, перехід до демократичного розвитку суспільства і держави.

Другу групу складають праці з конкретними напрямками теми, що аналізуються в даній статті: кількісні і якісні зміни в етнічному складі населення, розвиток етносів в соціумах, соціологічні аспекти етнодержавного розвитку, роль в цих процесах української нації і національних меншин. Зазначеним актуальним проблемам присвячені праці Я. Дашкевича, А. Г. Здравомислова, О. Г. Топчієва, О. І. Полоси, Ж. М. Кучеренка та інших авторів⁵.

Соціокультурні аспекти становлення державності України з Врахуванням специфіки східного і південно-східного регіонів диспутовалися на республіканській науково-практичній конференції в Запоріжжі 23-24 березня 1993 р.⁶

Особливої уваги заслуговують три випуски збірників матеріалів, нарисів і документів "Многонациональный одесский край: образ и реальность". У статтях М. Н. Губогло, О. П. Якубовського, П. І. Недоліщного, Е. О. Гансової, Ф. В. Резніка, В. М. Ковальчука та інших розглядаються три аспекти: етнополітична модернізація, стратифікація, мобілізація. Через їх призму ґрунтовно аналізується устрій національного життя суспільства, етнічні і конфесійні особливості Одеської області в складі України, соціальні функції традиційних цінностей тощо⁷. Посилилася увага до вивчення законодавчої бази етнодержавних процесів⁸. Колектив вчених Української Академії державного управління при Президентові України (Одеський філіал) успішно працює над складанням "Етнічної карти Півдня України".

Третя група робіт присвячена етнополітичним проблемам, громадсько-політичній діяльності етнічних груп по розвитку

демократії в українській державі. Основну групу робіт складають праці про діяльність сучасних політичних партій України, молодіжних організацій. У кандидатській дисертації О.С.Терзі, монографіях, брошурах і статтях К.Ю.Богомаза, В.Г.Кременя, Є.Г.Базовкіна, В.Литвина, І.К.Калмакана, О.Б.Бриндака, А.Слюсаренка, М.Томенка та інших викладена історія сучасної багатопартійності в Україні, зроблений аналіз програмних документів та діяльності партій і громадських рухів, їх кількісний склад, лідери, роль у державному будівництві⁹. Значна кількість робіт показує становлення та розвиток Народного Руху України, труднощі з якими він зустрівся¹⁰. У програмних документах партій враховуються етнонаціональні фактори в державобудуванні, але більшість авторів приділяють їм недостатню увагу. В політичній палітрі України відзначається роль молодіжних, жіночих та інших громадських організацій¹¹. В оцінці діяльності партій і громадських організацій допускається суб'єктивізм: переоцінка ролі своєї партії і, не завжди доведена аргументами, нищівна критика інших партій і рухів. У багатьох випадках ігнорується аналіз політичних інтересів компактно проживаючих національних меншин.

Ряд досліджень про відродження державності і формування національно-культурної політики в Україні можна віднести до четвертої групи робіт з теми, що розглядається в даній статті. У 1997 році захищена кандидатська дисертація А.Є. Румянцевої "Відродження та розвиток національних культур в Україні. 1988-1996 рр. (На матеріалах південних областей)"¹². Вона обрала такі напрямки досліджень, як сучасна національно-культурна політика в Україні, розвиток системи народної освіти, культурно-просвітницький рух меншин південних областей України. У колективній праці "Життя етносу: соціокультурні нариси", виданої міжнародним фондом "Відродження", по-новому ставляться питання поєднання загальнодержавних інтересів з тенденціями національно-етнічного самоствердження. На думку авторів, протистояння тенденцій відторгнення та стримування привело до формування нового суспільного саморегулювання відповідних соціальних, економічних і правових механізмів життєдіяльності нових державних, національно-територіальних і регіональних утворень, які опираються на духовні традиції та цінності¹³.

Культурно-історичні, соціальні та правові аспекти державотворення в Україні обговорювалися в травні 1996 року на міжнародній науково-практичній конференції на базі Одеського

держуніверситету¹⁴. Привертають увагу розглянуті на ній питання в галузі національної системи освіти і виховання, національні джерела державотворення, роль освіти національних меншин в суспільно-політичному житті країни. У грудні місяці цього ж року Українською Академією державного управління при Президентові України (Одеський філіал) і Одеським держуніверситетом ім. І.І.Мечникова була проведена регіональна науково-практична конференція “Сучасна етнокультурна та етнополітична ситуація і актуальні проблеми державного управління¹⁵. У доповідях і виступах були розглянуті питання культурних витоків національних меншин, сучасні проблеми міжнаціонального спілкування, розвитку політичного менталітету українців. Важливо, що на конференції були затверджені, на наш погляд, досить цінні рекомендації щодо стратегічних орієнтирів етнополітичного розвитку на Півдні України, враховуючи особливості цього регіону.

Характерно, що до вивчення проблем етнодержавотворення підключилася когорта молодих вчених, які присвятили свої праці ціннісним орієнтирам демократії, формуванню політичної свідомості, складним процесам сучасного етнонаціонального розвитку як фактору державного будівництва. В 1995 році були проведені молодіжні політологічні семінари, науково-теоретичні конференції, літературно-мистецькі вечори присвячені рецепції ідей В.Липинського, М.П.Драгоманова, П.О.Куліша, теорії і практики ролі демократії в суспільному житті, участі молоді в етнодержавобудуванні. Матеріали цих семінарів були опубліковані в трьох альманахах “Молода нація”, що вийшли у видавництві “Смолоскип”, а також окремими есе¹⁶. Цінно, що молодь намагається осмислити сучасне культурне, політичне, національне життя, оцінити явища і процеси крізь призму історичного досвіду, внести оригінальні пропозиції щодо врахування реалій сьогодення для вибору національних шляхів поступу вперед.

Позитивно оцінюючи зросло увагу науковців до питань етнонаціональної політики, як фактору державотворення, слід відзначити, що цільних, комплексних праць безпосередньо з цієї теми, ще не створено. Ось чому актуальними є слідує завдання:

- ◆ продовжити вивчення літератури та джерел з різних напрямків теми і виявити наявні наробки і прогалини, а відповідно сформулювати завдання подальшого наукового дослідження;

- ◆ провести аналіз концепції етнодержавотворення на сучасному етапі з врахуванням досягнень вітчизняної і зарубіжної політичної думки;
- ◆ вивчити етнічну специфіку південного регіону України і рівень її врахування при формуванні державної і національної політики, діяльності органів державного управління;
- ◆ виявити шляхи вдосконалення механізму міжетнічного спілкування, узгодження інтересів української нації і національних меншин;
- ◆ з'ясувати провідні напрямки, форми та засоби діяльності партій і громадських об'єднань по активізації етнонаціонального фактору в розвитку української демократичної держави;
- ◆ дослідити стан та шляхи підвищення ефективності та шляхи підвищення ефективності культурно-освітньої роботи в середовищі української нації та етнічних меншин;
- ◆ зробити узагальнення і внести пропозиції щодо подальшого посилення досліджень етнонаціональних проблем створення громадянського суспільства.

Для вивчення вказаних напрямків був використаний комплекс джерел. Передусім це Конституція України, законодавчі акти, постанови Верховної Ради, Укази Президента та інші державні документи України. В їх числі Закон УРСР “Про мови в Українській РСР” (1989 р.), “Декларація про державний суверенітет України” (1990 р.), Акт проголошення незалежності України (1991 р.), Декларація прав національностей України (1991 р.), Закон України “Про національні меншини в Україні” (1992 р.), Постанова Верховної Ради України про створення “Комісії з питань прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин” (1994 р.) та інші. Першочергову роль в здійсненні державної національної політики мали статті 11 та 24 Конституції, де проголошувалися рівні для всіх громадян права без будь-яких обмежень, державного сприяння “консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України”¹⁷.

Другу групу джерел складають матеріали поточних архівів державних установ та статистичних управлінь, статистичні збірники про національний склад населення України, зокрема Одеської,

Миколаївської, Херсонської областей. Узагальнюючі матеріали щодо етногенезу, міграції, розселення етносів, різних напрямків здійснення національної державної політики на місцях взяті у звітах, інформаціях, доповідних аналітичних записках відділу міжнаціональних відносин Одеської обласної державної адміністрації та відділах по зв'язках з політичними партіями і громадськими об'єднаннями, освіти і культури Миколаївської і Херсонської обласних державних адміністрацій, а також у згаданому вище трьохтомному виданні "Многонациональный Одесский край". У цих виданнях, а також в матеріалах періодичної преси є програмні документи партій і громадських організацій, культурно-національних осередків та товариств, які дозволяють дослідникам зробити аналіз громадсько-політичного та культурно-освітнього життя українського та інших етносів південних областей України. Колектив вчених Української Академії державного управління при Президентові України (Одеський філіал) підготував і почав випуск "Етнічної карти Півдня України"¹⁸, що дозволяє збільшити джерельну базу для вивчення соціокультурних та етнополітичних аспектів державотворення.

Бесіди з лідерами національних об'єднань, керівниками відділів місцевих органів влади, членами партій і товариств є додатковим джерелом для уточнення позицій і мотивів діяльності в національному державному будівництві. Звичайно, при цьому слід враховувати однобічність підходів, які не сприяють об'єктивній оцінці подій, якщо не враховується весь комплекс факторів. Неупорядкованість поточних архівів, розмаїття політичних поглядів і швидкоплинність сучасних подій звужує джерельну базу для дослідження і висновків з "дистанції часу".

ПРИМІТКИ:

¹ Етнонаціональний розвиток України. Терміни, визначення, персоналії / Відп. Ред. Ю.І.Римаренко, І.Ф.Курас.-К.,1993.

² Мала енциклопедія етностудіології. / Відп. Ред., керівник авт. колективу Ю.І.Римаренко.-К.,1996.-942с.

³ Римаренко Ю.І. Національний розвиток України: проблеми і перспективи.-К.,1995.-272с.; Його ж. Етнонаціональна політика української держави. Концептуальні підходи // Освіта.-1996.-8 травня; Його ж. Національне буття: етнорегіональний вимір // Регіональна політика України: концептуальні засади, історія, перспективи. Міжнародна науково-практична конференція 10-11

листопада 1994 р.-К.,1995.-С.25-32; Кульчицький В.С., Настюк М.І., Тищик Б.Й. Історія держави і права України.-Львів,1996.-295с.; Курас І.Ф. Етнополітологія: запити життя і відповіді вчених //Політика і час.-К.,1992.-№3.-С.60-66; Його ж. Українська державність: історія та сучасність. - К.,1993; Савельєв В.А., Нагорна Л.П. Сучасні етнічні процеси в контексті конфліктології//Український історичний журнал.-1993.-№9.-С.3-12; Євтух В. Якою має бути етнополітика української держави//Віче.-1992.-№8.-С.112-126; Медведчук В. Сучасна українська національна ідея і питання державотворення.-К.,1997.-169с.

⁴ Атаманчук Г.В. История государственного управления.-М.,1997.-399с.; Потульницький В.А. Теорія української політології.-К.,1993.-191с.; Його ж. Нариси з української політології (1819-1991).-К.,1994.-319с.; Пономарьов А. Українська етнографія. - К.,1994. -318с.; Рябов С.Г. Політологічна теорія держави.-К.,1996.-239с.; Політологія посткомунізму: Політичний аналіз посткомуністичних суспільств.-К.,1995; Політичні структури та процеси в сучасній Україні (Політологічний аналіз).-К.,1995.

⁵ Дашкевич Я. Україна і національні меншини //Державність.-1991.-№3.-С.24-27; Здравомыслов А.Г. Власть и общество // Социологический журнал.-1994.-№4.-С.4-16; Проблеми соборності України у ХХ столітті.-К.,1994; Молоде покоління нової України.-К.,1995.-96с.; Одесса: город - агломерация - портово-промышленный комплекс (Под. общ. ред. проф.О.Г.Топчиева).-Одесса,1994.-357с.; Мы одесситы (Под. общ. ред. проф. С.В.Козицкого).-Одесса,1997.-С.63-70; Кучеренко Ж.М. Зміни соціальної структури суспільства в умовах формування ринку //Політологічний вісник.-Ч.ІІІ.-К.,1993.-165с.

⁶ Соціокультурні аспекти становлення державності в Україні (специфіка східного і південно-східного регіонів).-Тези доповідей республіканської науково-практичної конференції 23-24 березня 1993 р.-Запоріжжя,1993.-146с.

⁷ Многонациональный одесский край: образ и реальность (Документы. Очерки. Материалы).-Т.1-3.-М.,1997.-Відповідно 312, 271, 272с.

⁸ Слюсаренко А.Г., Томенко М.В. Історія української конституції.-К.,1993.-191с.; Корміч Л.І. Конституційні традиції України - теоретична база сучасного державотворчого процесу //Доповіді міжнародної науково-практичної конференції в Одесі в травні 1996р.-Одеса,1996.-С.32-37; Шелест Д.С., Чернега Р.П.

Конституційні та законодавчі акти про статус українського етносу: традиції та сучасність //Сучасна етнокультурна та етнополітична ситуація на півдні України і актуальні проблеми державного управління. Матеріали регіональної науково-практичної конференції.-Ч.ІІ.-Одеса,1996.-С.4-6; Назаренко С. До питання про конституційну реформу державної влади України //Право України.-1996.-№12.

⁹ Терзі О.С. Питання організації державної влади в програмних документах та діяльності сучасних політичних партій України. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня канд. істор. наук.-Донецьк,1997.-16с; Богомаз К.Ю. Політичні партії і громадські організації на Україні (друга половина 80-х - початок 90-х років ХХ століття). Монографія.-К.,1992.-144с; Кремень В.Г., Базовкін Є.Г. Політичні партії України: порівняльний аналіз програмних документів.-К.,1993; Литвин В. Політична арена України: дійові особи та виконавці.-К.,1994.-163с.; Калмакан І.К., Бриндак О.Б. Виникнення та еволюція національної партійної системи в Україні в ХХ столітті: дослідження.-Одеса,1997.-191с.; Слюсаренко А., Томенко М. Нові політичні партії України. Довідник.-К.,1990; Україна багатопартійна. Програмні документи нових партій.-К.,1991.

¹⁰ Гарань О. Убити дракона / З історії Руху та нових партій України.-К.,1993; Його ж. Від створення Руху до багатопартійності.-К.,1992.-48с.; Ковтун В. Історія Народного Руху України.-К.,1995; Гончарук Г.І. Народний рух України. Історія.-Одеса,1997.-378с.

¹¹ Яневский Д., Малеев К. Политическая арена Украины // Философская и социологическая мысль.-1994.-№1-12; Молоде покоління нової України.-К.,1995.-96с; Рудіч Ф.М. Формування політичних структур в сучасній Україні: політологічний аналіз // Український історичний журнал.-1994.-№2-3.-С.51-65.

¹² Рум'янцева А.Є. Відродження та розвиток національних культур в Україні. 1988-1996 рр. (На матеріалах південних областей). Дисертація на здобуття наукового ступ. канд. істор. наук.-Одеса,1997.-185с.

¹³ Життя етносу: соціокультурні нариси.-К.,1997.-238с.

¹⁴ Культурно-історичні, соціальні та правові аспекти державотворення в Україні. //Матеріали міжнародної науково-практичної конференції в Одесі в травні 1996 р.-Одеса,1996.-137с.

¹⁵ Сучасна етнокультурна та етнополітична ситуація і актуальні проблеми державного управління. //Матеріали регіональної науково-

практичної конференції 10-11 грудня 1996 р.-Ч.І,ІІ.-Одеса,1996.-
Відповідно 92,255 с.

¹⁶ Альманах “Молода нація”.-Ч.1,2,3.-К.,1996.-262,236,252с.
Розумний М. Справа честі. Алгоритм національного
самоопанування. Політологічне есе.-К.,1995.-71с.

¹⁷ Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради
України 28 червня 1996 року.-К.,1996.-С.5,8.

¹⁸ Етнічна карта Півдня України (Соціокультурний та
етнополітичний аспекти).-Вип.1. Одеська область.-Одеса,1996.-59с.